

УДК 373.3.015.31:316.42

Є. І. Колеснік

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ
ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА
ТА ОСНОВНІ ЙОГО ПРИНЦИПИ**

Всебічний розвиток людини як особистості та формування її національної самосвідомості становить головну мету концепції гуманізації та гуманітаризації системи освіти, яка проголошена державною національною програмою освіти „Україна ХХІ століття” [1]. Про виховання особистості в дусі любові до Батьківщини й усвідомлення свого громадянського обов’язку на основі національних духовних цінностей в поєднанні із загальнолюдськими йдеться і в законах України „Про освіту” та „Про загальну середню освіту” [2]. Проект „Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи” [3] також виділяє формування особистісних якостей громадянина-патріота України серед пріоритетів змісту освіти.

Любов до Батьківщини є однією з визначальних рис кожного справжнього громадянина. Будучи якістю синтетичною, „патріотизм включає в себе емоційно-моральне і дієве ставлення до себе та інших людей, до рідної природи, до своєї нації, до матеріальних та духовних надбань суспільства” [8]. Проте легко виховувати любов до країни, яка забезпечує належний фінансовий добробут і впевненість у майбутньому. Важче це робити, коли діти щодня стикаються з матеріальними нестатками та постійними розбіжностями між бажаним і реальним. Але ж якщо до виховання патріотів навіть не братися, кращого майбутнього для України досягти буде важко.

У сучасній педагогічній науці патріотичне виховання визначається як історично зумовлена сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної поведінки, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. На думку І. Д. Беха, патріотичне виховання передбачає „широкі знання конституційних і правових норм, державної політики, сформованість патріотичних думок та дієвих заходів з відстоювання національних форм життєдіяльності і поведінки в усіх сферах суспільного життя” [4]. Мета патріотичного виховання, як стверджують автори Державної національної програми „Освіта” (Україна ХХІ століття) [1], є формування національної свідомості, самосвідомості та патріотизму у вихованців різного віку.

Патріотичне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної

думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу – любов до рідної землі, до свого народу, його традицій, звичаїв, готовність до мирної та ратної праці в ім'я України, почуття гордості за Батьківщину, вірність Україні, власну відповідальність за її долю [6, с. 25].

Національне виховання передбачає надання широких можливостей для пізнання української історії, культури, традицій, звичаїв, мови, формування національної гідності, розвитку особистісних рис громадянина української держави.

В науці виділяється два поняття патріотизму – конституційний та етнонаціональний [9, с. 12 – 13]. Конституційний патріотизм – дотримання рамок конституції держави, де поняття Батьківщини базується на всьому комплексі ідей, що лягли в основу основного документа держави. Етнонаціональний патріотизм – це любов до Батьківщини, бажання створити суверенну державу й проголосити свою незалежність; захист своєї Вітчизни від будь-якої агресії, іноземного панування; підтримка знедолених народів.

Із змістової точки зору патріотичне виховання школярів в сучасних умовах – це, насамперед, „становлення національної свідомості, належності до рідної землі, народу” [15, с. 109]. Цей процес має два етапи, що відповідно вказують на різні рівні засвоєння національних цінностей. На першому етапі здійснюється етнічне самоусвідомлення на основі засвоєння рідної мови, родинних звичаїв, традицій, національної міфології, фольклору, мистецтва; народних поглядів, переконань, ідеалів, загальноприйнятих норм поведінки тощо. На другому етапі – громадсько-патріотичне самоусвідомлення – в процесі включення учнів у активну творчу діяльність, спрямовану на розбудову власної держави, її впорядкування і зміцнення; вивчення історії Вітчизни, героїки минулих епох, трудових подвигів, подвижництва в ім'я вільного життя, її культурної спадщини; відновлення різних елементів української культури у власній життєдіяльності; встановлення дружніх партнерських відносин з представниками інших країн та народів, культивування кращих рис української ментальності, розвитку самобутності кожної особистості тощо.

Завдання патріотичного виховання – виховання громадянина-патріота незалежної України, готового до життя і праці. Звідси випливають головні складові програми – громадянського та власне патріотичне виховання.

Громадянське виховання передбачає:

1. Усвідомлення громадянами своїх прав та обов'язків щодо держави, суспільства.
2. Формування готовності до життя і праці, а також дотримання загальнолюдських цінностей [12].

Власне патріотичне виховання передбачає, що якості дійсного патріота формуються гармонійно за такими напрямками:

1. Історико-патріотичне виховання – має на меті знання історичного минулого України:

2. Героїко-патріотичне виховання має на меті формування готовності до подвигу в ім'я Батьківщини, у тому числі – до самопожертви заради життя наступних поколінь.

3. Фізичне виховання має на меті формування здоров'я нації.

4. Військово-патріотичне виховання має на меті – формування патріотичних почуттів відповідно до вимог Конституції України та Законів України про захист Батьківщини та готовності до служби у Збройних Силах України [11].

Ефективність патріотичного виховання молодших школярів забезпечується неухильним дотриманням таких основних принципів: науковості, національної свідомості й українського патріотизму, етнізації, історизму, європеїзму, народності, гуманності й демократизму, природо-відповідності, культуровідповідності, працьовитості, самодіяльності, активності й ініціативи учнів, гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії.

Принцип науковості кличе будувати виховну діяльність у початкових класах на основі сучасної науки виховання молодших школярів, що об'єктивно відображає його суть, репрезентує систему наукових знань про закономірності виховного процесу та раціональні способи впливу на формування особистості. Тому вчитель початкових класів у своїй педагогічній діяльності має неухильно дотримуватись наукової теорії національного виховання довірених йому учнів. Принцип науковості надає виховному процесові ясності, чіткості й зрозумілості.

Принцип національної свідомості й українського патріотизму вимагає утвердження в учнів громадянських почуттів, української національної гордості й людської гідності громадянина України, державницької ідеї, вболівання за долю самостійної Української держави, готовності стати на захист незалежності України, виявляти пошанне ставлення до українських державних символів – тризуба, синьо-жовтого прапора, гімну „Ще не вмерла Україна”. Адже Українській державі потрібні громадяни національно свідомі, горді її історією, культурою і мовою українського народу – істинні патріоти незалежної України. Саме таких людей і покликана виховувати початкова школа.

З метою втілення ідеї державності треба інформувати учнів про найважливіші суспільно-політичні й економічні події в Українській державі та за кордоном. Весь виховний вплив спрямовувати на відродження української нації, виховання в кожній дитини високого громадянського почуття приналежності до України, її народу [13].

Принцип національної свідомості й патріотизму передбачає розв'язання виховних завдань у контексті становлення вільного, активного громадянина, патріота незалежної, демократичної Української держави. У зв'язку з цим національне питання трактується як основа буття й розвитку української нації, етнічних груп та меншостей України, їхньої інтеграції в єдиний соціум держави, ядром якого є народ, що дав назву своїй національній державі.

Згідно з принципом національної свідомості й патріотизму виховання у початковій школі на Україні має бути пройняте українським патріотичним духом.

У поняття принципу етнізації вкладається етнічна соціалізація дитини на основі родинного, культурно-освітнього, економічного, духовного життя й історичного досвіду свого етносу, народу, нації, належно поставленої виховної роботи вчителя у початковій школі. До основних засобів етнізації належать рідна (материнська) мова, традиційна родинно-побутова й громадська культура, національна школа й освіта, посильна участь у трудовій та господарській діяльності, зокрема в сфері підприємництва, народних ремесел і промислів, національні звичаї, традиції, свята, обряди, символи.

Фундамент етнізації закладається в сім'ї, і вона повинна знайти своє органічне продовження в дитсадку, початковій школі. Тому завдання виховної роботи в початкових класах з дотриманням принципу етнізації полягає в тому, щоб максимально сприяти входженню молодших школярів у життя, побут, виробничу й культурну сферу свого етносу. Це означає, що вчитель початкових класів має подбати, аби його учні сформувалися як справжні українці, бо етнізація є національна цивілізація й національна освіта, вхід учнів у світ життя й історичного досвіду українського народу, нації, а через них – і в сферу найпередовіших здобутків усього людства.

Завдяки реалізації принципу етнізації у вихованні молодших школярів: кожен етнос і етнографічна група мають змогу продовжити й розвивати себе в своїх потомках. У зв'язку з цим одним із найважливіших наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнавати себе. І тут без дотримання принципу історизму не обійтись [5, с. 13].

Принцип історизму – це плекання історичної пам'яті підростаючих поколінь через прищеплення молодшим школярам шанобливого ставлення до рідної мови, своїх предків, національної віри, до світлих і водночас трагічних сторінок історії України, до національних борців, які змагалися й погибали в битвах за щастя й волю українського народу. Усвідомлення минулого України будить у дітей бажання торнутися до свого рідного, національного, народного, допомагає їм збагнути суть сучасного й бачити футурологічну прогностичну перспективу майбутнього, вселяє життєвий оптимізм [12].

Успішне впровадження принципу історизму відбувається тоді, коли сам вчитель початкових класів добре обізнаний з українською історією, з українським традиційним вихованням молодших школярів. Внаслідок трансформації цих знань у свідомості учнів початкових класів утверджуються глибокі почуття гордості за славу історію українського народу, ясне розуміння величчя боротьби за волю й незалежність України. Цим викорінюється нав'язаний українцям комплекс меншовартості. Плідні наслідки щодо цього дає виховна робота з українознавства, складання кожним учнем свого родовідного дерева, історико-краєзнавча діяльність, участь школярів у написанні історії рідної школи, свого села чи міста, бесіди про видатних історичних осіб, державних, наукових, громадських діячів, національних героїв України, приклади подвигів визвольних змагань українського війська у боротьбі за честь і незалежність Батьківщини.

В обов'язок учителя початкових класів входить також висвітлення в доступних для молодших школярів формах тем з історії України, української державності, культури, науки, освіти, літератури й мистецтва, релігійного просвітництва, залучення дітей до відзначення знаменних дат з історії української держави, ознайомлення з українським народним мистецтвом, традиційними ремеслами і промислами, фольклором, творами призабутих та репресованих письменників на історичну тематику, спадщиною видатних українських істориків М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Д. Яворницького.

Принцип історизму виходить з того, що, розгортаючись в теперішності й виходячи з прогресивного досвіду минулого, виховання спрямовується для підготовки до майбутнього. А тому воно мусить враховувати актуальність для виховання дітей футурологічних перспектив. Він виключає неправильні відповіді й багато чисельні способи ухилення від відповідей на гострі питання, якими цікавляться учні, зобов'язує говорити завжди правду й тільки правду відповідно до віку молодших школярів і можливості розуміння.

Педагогічна культура українського народу носить європейський характер, бо сформувалась на Україні як такий, що розташована в самому центрі Європи. То й цілком логічно, що в основі виховання учнів має лежати принцип європеїзму. Він висуває на перший план Людину як структурний складник суспільства, а не середньоарифметичний складник авторитарного колективу, „маси”, що розчавлює, поглинає, нівелює індивідуальність.

Принцип європеїзму зобов'язує вчителя всю свою увагу сконцентрувати на дитині, на формуванні людської особистості, становленні людини-європейця в душі вимог європейської культури, спонукає дотримуватися у вихованні європейського підходу. Технічний прогрес й ринкова економіка вимагає ініціативного трудівника. А оскільки залишатися збоку від технічного прогресу не може дозволити

собі жодна нація, то й країни з найбільш колективістичними традиціями мусять сприяти вихованню самостійності свого громадянина, аби зробити з нього відповідального, підприємливого, ініціативного трудівника. Тому реалізація принципу європеїзму в діяльності вчителя початкових класів нині набирає особливої ваги [11].

Принцип народності, гуманності й демократизму спонукає вчителя початкових класів виховувати молодших школярів у дусі ідей, ідеалів, почуттів, прагнень, моралі, знань і помислів, виробничого досвіду, історичних досягнень, етнопедагогічних засад та світогляду українського народу, нації, завжди прислухатися до голосу народу.

Обов'язок учителя початкових класів – подбати про те, аби виховання дітей завжди відповідало інтересам нашого народу, народним засадам гуманності й демократизму у взаєминах учнів, організації шкільного життя, постійно живилося цілющими народними джерелами. Виховання на ґрунті народності – сильне й високорезультативне, а без неї – кволе й безнадійне.

Принцип природовідповідності та культуровідповідності постійно нагадує, що виховання у всьому має узгоджуватися з природою, її закономірностями, щоб зберегти й примножити природне в природі та людське в людині. Принцип цей постав із народної педагогіки і знайшов наукове обґрунтування у працях Г. Сковороди, Я. Коменського, О. Духновича, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та інших педагогів. Він вимагає вважати кожну людину невід'ємною частиною природи, а також неодмінно природу (натуру) самої дитини, її вікові, індивідуальні та статеві особливості.

Знання свого народу, любов до батьків, рідної культури, школи, повага до вчителів, старших і літніх людей у сім'ї (дідуся й бабусі), знання історії українського народу, рідного краю (села, міста), шанування предків, піклування про батьків у старості, бережливе ставлення до всього, що залишалось у спадок на пам'ять від батьків, діда й прадіда – ось основні віхи реалізації принципу культуровідповідності. Він накладає на батьків і вчителів чимало обов'язків [10].

Принцип працьовитості – виводиться із „золотого правила” народної педагогіки й педагогічної науки, яке гласить, що „людина виховується в праці, через працю і для праці”, „без праці людини не виховаєш”, бо праця є метою людського життя і його суттю („Аби вмів робити, навчитися, як жити”). То й цілком слушним є народний девіз: „Вік живи, вік учись і вік трудись”. Навіть час визначений, коли треба прилучити дитину до праці: „відтоді, відколи вміє сама орудувати ложкою – набирати з миски їжі й нести до рота”. Фундаментальне наукове обґрунтування принципу працьовитості з соціально-філософських і психолого-педагогічних позицій дав К. Ушинський у статті „Праця в її психічному і виховному значенні”, де він підкреслив,

що „тільки внутрішня, духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя” [14].

Принцип самодіяльності, активності й ініціативи учнів означає спрямування виховного впливу на дітей з метою їх особистого вияву, розвитку власної волі й самостійного мислення, творчої думки й ініціативи, винахідливості й підприємливості, вироблення рис господаря на рідній землі, який вміє вправно вести свою справу і в майбутньому бути ошадливим хазяїном, рентабельним приватним власником бізнесменом, фермером чи промисловцем, торговцем, громадським діячем, добрим сім'янином.

Добра початкова школа та, що більше нагадує родину, ніж школу. Цим зумовлена важливість дотримання принципу гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії у вихованні молодших школярів. Даний принцип націлює на ґрунтовну обізнаність учителя початкових класів із народною педагогікою та основами наукової теорії виховання учнів 1–4 класів, місцевими виховними традиціями та застосування їх у вихованні школярів, забезпечення єдності вимог батьків, учителів, школи, родини, громадськості до поведінки учнів, взаємодії всіх виховних ланок і напрямків.

Принцип гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії диктує планування й оцінку тих чи інших конкретних виховних дій учителя початкових класів розглядати як структурний елемент загальної системи виховання, етнічної соціалізації й освіти учнів [12, с. 79].

Всі вищезазвані принципи важливі, бо в педагогіці немає принципів головних і другорядних. Дотримання їх у вихованні учнів обов'язкові. Навіть незначний відступ хоч би від одного з них шкодить вихованню, підриває педагогічну позицію початкової школи.

Повне, комплексне застосування принципів патріотичного виховання у взаємозв'язку з трудовим утверджує життєвий оптимізм, ставить реальний заслін бездуховності, національному нігілізму, історичному безпам'ятству, допоможе дітям усвідомити свій громадянський обов'язок спадкоємців народних цінностей і традицій, національної культури, навчить їх продовжувати й далі розвивати справу своїх батьків, учителів, попередніх поколінь, всього українського народу.

Список використаних джерел

1. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994. – 112 с. **2. Закон України** „Про професійно-технічну освіту” // Законодавство України про освіту : Зб. законів. – К. : Парламент. вид-во. 2002. – 144 с. **3. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа)** // Педагогічна газета. – 2002. – Січень. – №1. – С. 4 – 7. **4. Бех І. Д.** Виховання особистості / І. Д. Бех : у 2 кн. – К. : Либідь, 2003. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-

технологічні засади. – 280 с. **5. Бойченко В.** Сучасний стан патріотичної вихованості молодших школярів / В. Бойченко // Початкова школа. – 2005. – № 5. – С. 12 – 14. **6. Гевко О.** Суть та особливості національно-патріотичного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва / О. Гевко // Рідна школа. – 2003. – № 5. – С. 25 – 26. **7. Коваль В. О.** Науково-методичні основи патріотичного виховання учнів засобами трудового навчання / В. О. Коваль // Збірник наукових праць. – К., 2000. – С. 102 – 110. **8. Кошіль М.** Народне мистецтво – джерело національного виховання / М. Кошіль // Рідна школа. – 2000. – № 6. – С. 52 – 54. **9. Мартинюк І. В.** Національне виховання : Теорія і методологія : Метод. посібник. – К. : ІСДО, 1995. – 160 с. **10. Олійник Ю. В.** Етапи патріотичного виховання учнів засобами трудового навчання / Ю. В. Олійник // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : Наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 153 – 158. **11. Пащенко Д.** Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина / Д. Пащенко // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9 – 14. **12. Савченко Л. В.** Патріотичне виховання як важливий чинник формування національної гідності школярів / Л. В. Савченко // Черкаський держ. ун-т ім. Б.Хмельницького. Вісник. – Черкаси, 2000. – Вип. 18: Сер. Педагогічні науки. – С. 77 – 80. **13. Тхоржевський Д.** Виховання національної самосвідомості учнів – невідкладне завдання загальноосвітньої школи // Шлях освіти. – 2003. – № 2. – С. 28 – 30. **14. Ушинский К. Д.** Избранные педагогические произведения / К. Д. Ушинский. – М. : Просвещение. 1968. – 357 с. **15. Яроцький Л. В.** Роль традицій у патріотичному вихованні молоді / Л. В. Яроцький // Україна: минуле, сучасне, майбутнє: До 10-річчя незалежності України : [Матеріали обл. міжвуз. конф. Житомир, 30 трав. 2001 р.]. – Житомир, 2001. – С. 109 – 115.

Колесник Є. І. Основні принципи патріотичного виховання молодших школярів

Стаття присвячена проблемі формування патріотичних якостей особистості молодших школярів. Автором аналізується поняття патріотичне, національне виховання. У цілому патріотичне виховання розглядається з позиції формування громадянина – патріота. Розкрито цілі та завдання патріотичного (громадянського) виховання, доводиться, що ефективність патріотичного виховання молодших школярів забезпечується неухильним дотриманням основних принципів: науковості, національної свідомості й українського патріотизму, етнізації, історизму, європеїзму, народності, гуманності й демократизму, природо-відповідності, культуровідповідності, працьовитості, самодіяльності, активності й ініціативи учнів, гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії.

Ключові слова: патріотичне виховання, національне виховання, громадянин, принципи виховання, молодші школярі.

Колесник Е. И. Основные принципы патриотического воспитания младших школьников

Статья посвящена проблеме формирования патриотических качеств личности младших школьников. Автором анализируется понятие патриотическое, национальное воспитание. В целом патриотическое воспитание рассматривается с позиции формирования гражданина – патриота. Рассматриваются цели и задачи патриотического (гражданского) воспитания. Эффективность патриотического воспитания младших школьников обеспечивается неуклонным соблюдением основных принципов: научности, национального сознания и украинского патриотизма, историзма, европеизма, народности, гуманности и демократизма, природосоответствия, культуросоответствия, трудолюбия, самостоятельности, активности и инициативы учеников, гармонии, семейно-общественно-школьного педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, национальное воспитание, гражданин, принципы воспитания, младшие школьники.

Kolesnik E. I. The Basic Principles of Patriotic Education of the Junior Schoolchildren

The article is devoted to the problem of formation of Patriotic qualities of the personality of young learners. The author analyzes the concept of Patriotic, national upbringing. In General Patriotic education is considered from a position of formation of the citizen - patriot. Discusses the goals and objectives of the Patriotic (civil) education. The effectiveness of the Patriotic upbringing of the younger students is ensured by the strict observance of the basic principles: science, national consciousness and Ukrainian patriotism, historicism, Europeanism, nation, humanity and democracy, природосоответствия, культуросоответствия, diligence, initiative, activity and initiative of the disciples, harmony, family-public-school-teacher interaction.

Key words: Patriotic education, national education, citizen, principles of education, the younger students.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Чиж О. Н.